

## ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΕΠΙΜΕΛΗΤΗ

---

ΤΟΝ ΜΑΡΤΙΟ ΤΟΥ 2013, ο Γκασάν Χαζ (Ghassan Hage) επισκέφτηκε την κατεχόμενη Δυτική Όχθη ως προσκεκλημένος ομιλητής σε ένα συνέδριο στο Πανεπιστήμιο του Μπιρζάιτ. Την προηγούμενη ημέρα του συνεδρίου, οι διοργανωτές τον ξενάγησαν στις περιοχές γύρω από τη Ραμάλα και την Ιερουσαλήμ. Κατά την καταγραφή των εντυπώσεών του ανακαλεί τα αισθήματα της αποστροφής, του θυμού και του πόνου που τον κατέκλυσαν, εστιάζοντας (ιδιαίτερα) σε μία από τις σκέψεις του:

*Αυτό που πραγματικά με ταρακούνησε στην Παλαιστίνη ήταν ότι οι έποικοι άφηναν τις αποχετεύσεις τους να κυλούν στα παλαιστινιακά χωριά. Δύο φορές ενώ οδηγούσαμε μέσα από ένα παλαιστινιακό χωριό εισέβαλε ξαφνικά η μυρωδιά των ισραηλινών σκατών που «προσγειώνονταν» παραδίπλα. Σκεφτόμουν συνεχώς ότι μια ιστορική και ηθική διαχωριστική γραμμή είχε παραβιαστεί κάπου εδώ: «Αποικίζεις και καταπιέζεις, εντάξει, αυτό έχει ξαναγίνει στο παρελθόν, αλλά το να χέζεις κυριολεκτικά πάνω στους λαούς που αποικίζεις ανάγει την αποικιοκρατία σε άλλη διάσταση». Έπειτα μου ήρθε στον νου ότι ίσως υπήρχε μια ταξινομική συγγένεια στα μάτια των Ισραηλινών εποίκων ανάμεσα στα σκατά και στους Παλαιστινίους. Αυτό που διαφοροποιεί το ισραηλινό απαρτχάιντ από το νοτιοαφρικανικό απαρτχάιντ είναι ότι οι λευκοί Νοτιοαφρικανοί χρειάζονταν πραγματικά τους μαύρους Νοτιοαφρικανούς ως φτηνό ερ-*

γατικό δυναμικό, ενώ οι Ισραηλινοί δεν είχαν καμία ανάγκη την εργασία των Παλαιστινίων. Πράγματι, δεν έχουν καμία ανάγκη τους Παλαιστινίους, τελεία. Συνεπώς, στα μάτια των εποίκων, ο παλαιστινιακός χώρος είναι πάντα ήδη ένα είδος σκουπιδοτόπου κατάλληλου για να διοχετεύει κανείς τα λύματά του.<sup>1</sup>

Ο Χαζ εισάγει τον όρο *σκουπιδοποίηση* (rubbishing) –που έχει εκλεκτικές συγγένειες με την έννοια της *ερείπωσης* της Στόλερ (Stoler)<sup>2</sup>– προκειμένου να προσδιορίσει αυτή την αποικιοκρατική τεχνική: τη σκουπιδοποίηση των λαών ως μια μορφή ή τεχνολογία φυλετικής εξόντωσης που έχει εφαρμοστεί, μεταξύ άλλων, στο παρελθόν στην αποικιοποίηση των ιθαγενικών λαών της Αυστραλίας, και σήμερα στη μεταχείριση των προσφυγικών πληθυσμών. Δεν πρόκειται απλώς για μεταφορά. Η παράνομη επέκταση των εποίκισμών στη Δυτική Όχθη, φτάνοντας τους 279, όπου ζουν περισσότεροι από 700.000 Ισραηλινοί έποικοι, συνοδεύτηκε από την οικειοποίηση της παλαιστινιακής γης και των φυσικών πόρων, την κατεδάφιση ολόκληρων οικισμών και την εκδίωξη των Παλαιστινίων, την κατακόρυφη αύξηση των επιθέσεων και της θανάσιμης βίας κατά των Παλαιστινίων, καθώς και την κατασκευή οδικών αξόνων που συνδέουν τους ισραηλινούς οικισμούς και τεμαχίζουν την υπόλοιπη περιοχή σε μικρούς θύλακες, καθιστώντας δύσκολη την ελεύθερη μετακίνηση των Παλαιστινίων. Η παράνομη επέκταση των εποίκισμών οδήγησε ακόμη στην εξάντληση των αποθεμάτων και στη μόλυνση του νερού όπως και του εδάφους από τεράστιες ποσότητες ανεπεξέργαστων ή καιόμενων στερεών και υγρών αποβλήτων καθώς και χημικών λιπασμάτων και φυτοφαρμάκων που υποβαθμίζουν και καταστρέφουν καλλιεργήσιμες εκτάσεις (μεταξύ των οποίων πα-

1. Hage, G. (2015). *Alter-Politics: Critical Anthropology and the Radical Imagination*. Melbourne: Melbourne University Press.

2. Stoler, A. L. (2008). “Imperial Debris: Reflections on Ruins and Ruination”. *Cultural Anthropology*, 23(2), 191-219.

νάρχαιους ελαιώνες), προκαλώντας ταυτόχρονα προβλήματα υγείας στους κατοίκους και επιφέροντας το ξεριζώμα δέντρων, την ερημοποίηση καθώς και την υποβάθμιση των τοπικών οικοσυστημάτων και της βιοποικιλότητας.<sup>3</sup>

Η όξυνση της πολιτικής απαρτχάιντ που επιβάλλει το Ισραήλ κατά των Παλαιστινίων –του καταπιεστικού συστήματος γεωγραφικού, οικιστικού, οικονομικού και κοινωνικού διαχωρισμού που θεμελιώνεται στη βάση αποικιακών/φυλετικών/έμφυλων λόγων και θεσμών– φαίνεται να συνδέεται με την όξυνση της περιβαλλοντικής κρίσης. Ο τρόπος με τον οποίο οι Ισραηλινοί έποικοι οικειοποιούνται προς όφελός τους τη γη και τους πόρους στη Δυτική Όχθη οξύνει την κρίση του οικολογικού πεδίου ζωής των Παλαιστινίων. Στο βιβλίο που κρατάτε, ο συγγραφέας προσπαθεί να σκεφτεί αυτή ακριβώς τη σχέση μεταξύ του ρατσισμού και της οικολογικής κρίσης ως αλληλεξαρτώμενων δομών.

Η ιδέα ότι ο ρατσισμός σχετίζεται με την οικολογική κρίση και την περιβαλλοντική υποβάθμιση έχει αναδυθεί εδώ και πολλές δεκαετίες μέσα από ένα πλήθος κοινωνικών κινημάτων και αγώνων που άντλησαν τις πολιτικές πρακτικές τους,

---

3. “Israeli settlements in the Occupied Palestinian Territory, including East Jerusalem, and in the occupied Syrian Golan: Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights” (2023). Ανακτήθηκε στις 12 Μαΐου 2023, από <https://www.ungeneva.org/en/news-media/meeting-summary/2023/03/afternoon-human-rights-council-hears-current-israeli-plan-double>.

“State of Environment and Outlook Report for the occupied Palestinian territory 2020” (2020). Ανακτήθηκε στις 12 Μαΐου 2023, από <https://www.unep.org/resources/report/state-environment-and-outlook-report-occupied-palestinian-territory-2020>.

B’Tselem report - “Foul Play: Neglect of Wastewater Treatment in the West Bank”, Ιούνιος 2009. Ανακτήθηκε στις 12 Μαΐου 2023, από [https://www.btselem.org/download/200906\\_foul\\_play\\_eng.pdf](https://www.btselem.org/download/200906_foul_play_eng.pdf).

τις προοπτικές και τις γλώσσες τους από το κίνημα των πολιτικών δικαιωμάτων στις ΗΠΑ, από το παγκόσμιο κίνημα κατά των τοξικών, από τους αγώνες των ιθαγενικών πληθυσμών της Αμερικής, από το εργατικό κίνημα και τα πιο παραδοσιακά κινήματα προστασίας του περιβάλλοντος, αλλά και από την ακαδημαϊκή έρευνα.<sup>4</sup> Ο όρος περιβαλλοντικός ρατσισμός προτάθηκε από τον Μπέντζαμιν Τσάβις (Benjamin Chavis), πρόεδρο της Επιτροπής της Ενωμένης Εκκλησίας του Χριστού για τη Φυλετική Δικαιοσύνη (United Church of Christ's Commission for Racial Justice - CRJ), στο πλαίσιο της συμμετοχής του στους αγώνες των κατοίκων της κομητείας Γουόρεν της Βόρειας Καρολίνας ενάντια στη δημιουργία χλωματερής για την απόθεση χρώματος μολυσμένου από πολυχλωριωμένο διφαινύλιο κοντά στην κυρίως μαύρη κοινότητα του Άφτον. Το 1987 δημοσιεύεται από τη CRJ η έκθεση *Τοξικά απόβλητα και φυλή στις Ηνωμένες Πολιτείες: Μια έκθεση πάνω στα φυλετικά και κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά των κοινοτήτων περιοχών με επικίνδυνα απόβλητα*, όπου τεκμηριώνεται ότι ο δυσανάλογος αριθμός των φυλετικών και εθνοτικών μειονοτήτων που ζουν σε κοινότητες όπου υπάρχουν μη ελεγχόμενες εμπορικές εγκαταστάσεις επεξεργασίας ή και αποθήκευσης επικίνδυνων αποβλήτων αποτελεί ένα συστηματικό πρότυπο. Το 1992, ο Τσάβις έδωσε τον πρώτο ορισμό της έννοιας του περιβαλλοντικού ρατσισμού:

η φυλετική διάκριση στη διαμόρφωση της περιβαλλοντικής πολιτικής και στην επιβολή των κανονισμών και των νόμων, η σκόπιμη στόχευση έγχρωμων κοινοτήτων για [τη δημιουργία] εγκαταστάσεων επικίνδυνων αποβλήτων, η επίσημη έγκριση της απειλητικής για τη ζωή παρούσας δηλητηρίων και ρύπων στις κοι-

---

4. Cole, L. W. & Foster, S. R. (2001). *From the Ground Up: Environmental Racism and the Rise of the Environmental Justice Movement*. New York: New York University Press.

νότητές μας, και ο ιστορικός αποκλεισμός έγχρωμων ανθρώπων από την ηγεσία του περιβαλλοντικού κινήματος.<sup>5</sup>

Το 1993, σε μια συνέντευξή του στο περιοδικό *Ebony*, ο Τσάβις διεύρυνε τον ορισμό του επανεγγράφοντας τον περιβαλλοντικό ρατσισμό κατά μήκος της ιστορικής διάρκειας του θεσμικού ρατσισμού, ενός παρελθόντος που δεν έχει τελειώσει, υπό την έννοια ότι οι δομικές διεργασίες που το συγκρότησαν και συγκροτήθηκαν στο πλαίσιο αυτού συνεχίζουν να συγκροτούν τις ζωές των φυλετικοποιημένων υποκειμένων στο παρόν, το οποίο, σύμφωνα με την κυρίαρχη αφήγηση, είναι μεταφυλετικό.<sup>6</sup>

*Είναι η σκόπιμη στόχευση των έγχρωμων κοινοτήτων για [την τοποθέτηση] εγκαταστάσεων επικίνδυνων αποβλήτων, όπως χωματερών και αποτεφρωτών. Μία από τις ευθύνες του Κινήματος των Πολιτικών Δικαιωμάτων είναι να προσδιορίσει τις μεταμοντέρνες εκδηλώσεις του ρατσισμού. Δεν πρέπει να εστιάζουμε μόνο στις έκδηλες μορφές του ρατσισμού αλλά και στον θεσμικό ρατσισμό.<sup>7</sup>*

Η μελέτη της σχέσης του ρατσισμού με την περιβαλλοντική κρίση γρήγορα επεκτάθηκε για να συμπεριλάβει προοπτικές όπως εκείνη του θεσμικού αντι-μαύρου ρατσισμού,<sup>8</sup> του λευκού προνομίου<sup>9</sup> και της έννοιας της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης,<sup>10</sup> της έν-

---

5. Zimring, C. A. (2016). *Clean and White: A History of Environmental Racism in the United States*. New York: New York University Press, σ. 1-2.

6. Goldberg, D. T. (2015). *Are we all postracial yet?* Malden: Polity.

7. Zimring (2016), σ. 2.

8. Wright, W. J. (2021). "As Above, So Below: Anti-Black Violence as Environmental Racism". *Antipode*, 53, 791-809.

9. Pulido, L. (2000). "Rethinking Environmental Racism: White Privilege and Urban Development in Southern California". *Annals of the Association of American Geographers*, 90(1), 12-40.

10. Bullard, R. (1990). *Dumping in Dixie: Race, Class, and Environmental Quality*. Boulder, CO: Westview Press.

νοιας του κλιματικού απαρτχάιντ<sup>11</sup> και της φυτειόκαινου (plantationocene),<sup>12</sup> καθώς και τις προσεγγίσεις που εστιάζουν στην ιστορική επίδραση της αποικιοκρατίας στην κλιματική αλλαγή,<sup>13</sup> ή ό,τι θα μπορούσε σήμερα να ονομαστεί κλιματική αποικιοκρατία.<sup>14</sup> Στη δική του συνεισφορά, ο Χαζ μεταβαίνει από την έννοια του περιβάλλοντος σε αυτή της οικολογίας, υποστηρίζοντας ότι η ρατσιστική και η περιβαλλοντική κρίση αποτελούν «μια κρίση του ίδιου του πεδίου της ζωής», όπως αυτή βιώνεται στο πλαίσιο του κυρίαρχου τρόπου κατοίκησης του κόσμου, που ονομάζει *γενικευμένη εξημέρωση*. Ο ρατσισμός, δηλαδή, δεν έχει μια εξωτερική (αιτιώδη) σχέση με την περιβαλλοντική κρίση, αλλά είναι «περιβαλλοντική απειλή, γιατί ενισχύει και αναπαράγει την κυριαρχία των βασικών κοινωνικών δομών που βρίσκονται πίσω από τη δημιουργία της περιβαλλοντικής κρίσης – που είναι οι δομές πίσω και από τη δική του δημιουργία». Ο Χαζ ορίζει αυτόν τον τρόπο κατοίκησης ως εξής:

*Η γενικευμένη εξημέρωση είναι ένας τρόπος ύπαρξης. Δηλαδή, ένας φαινομενολογικά προσπελάσιμος τρόπος του είναι. Μπο-*

11. Tuana, N. (2019). “Climate Apartheid: The Forgetting of Race in the Anthropocene”. *Critical Philosophy of Race*, 7(1), 1-31.

12. Haraway, D. (2015). “Anthropocene, Capitalocene, Plantationocene, Chthulucene: Making Kin”. *Environmental Humanities*, 6(1), 159-165.

Davis, J., Moulton, A. A., Van Sant, L. & Williams, B. (2019). “Anthropocene, Capitalocene, ... Plantationocene?: A Manifesto for Ecological Justice in an Age of Global Crises”. *Geography Compass*, 13, e12438. <https://doi.org/10.1111/gec3.12438>.

13. Koch, A., Brierley, C., Maslin, M. & Lewis, S. (2019). “Earth system impacts of the European arrival and Great Dying in the Americas after 1492”. *Quaternary Science Reviews*, 207, 13-36.

14. Bhambra, G. K. & Newell, P. (2022). “More than a metaphor: ‘climate colonialism’ in perspective”. *Global Social Challenges Journal* (δημοσιεύτηκε στο διαδίκτυο πριν από την εκτύπωση). Ανακτήθηκε στις 11 Μαΐου 2023, από <https://doi.org/10.1332/EIEM6688>.

ρεί επίσης να αναφερθεί κανείς σε αυτήν ως έναν τρόπο εμπλοκής, έναν τρόπο κατοίκησης, έναν τρόπο εκτύλιξης του εαυτού στον κόσμο, [...] που, κατά τη διαδικασία της συσχέτισης, δημιουργεί τον ίδιο τον κόσμο με τον οποίο συσχετίζεται. [...] Μια κεντρική διάσταση αυτού του κόσμου είναι ότι «υπάρχει για» ένα εξημερωτικό υποκείμενο. [...] Σηματοδοτεί μάλλον μια σκηνοθεσία του εαυτού που του επιτρέπει να υπάρξει: τη δημιουργία ενός χώρου με νόημα, μέσα από την οποία αποδίδει κανείς ταυτόχρονα νόημα στη ζωή του ως μια ζωή αξιοβίωτη.

Κάτι που κάνει την προσέγγιση του Χαζ εξαιρετικά ενδιαφέρουσα είναι η εστίαση στη φαινομενολογική διάσταση της γενικευμένης εξημέρωσης, στη ζώσα εμπειρία της, στη δομή του αισθήματος<sup>15</sup> που τη χαρακτηρίζει, δηλαδή στην ποιότητα και στον τόνο της, στην πρακτική της συνείδηση, που αφορά μια πολιτισμικά διαμορφωμένη υπόθεση για το πώς είναι και πώς θα πρέπει να βιώνεται ο παρών κόσμος. Χρησιμοποιώντας τις λέξεις της Sara Ahmed, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι ο Χαζ διερευνά πώς η γενικευμένη εξημέρωση «βιώνεται ως το υπόβαθρο της εμπειρίας», «πώς προσανατολίζει τα σώματα σε συγκεκριμένες κατευθύνσεις, επηρεάζοντας το πώς “πιάνουν” χώρο», πώς ανοικούν τον χώρο.<sup>16</sup>

Παρότι η εξημέρωση διαφόρων ειδών αποτελεί μια κοινή διαδικασία διαχρονικά, η γενικευμένη εξημέρωση ως τρόπος ύπαρξης διαφοροποιείται, καθώς στοχεύει στην εξημέρωση ολόκληρου του περιβάλλοντος. Πρόκειται για παράγωγο της παγκοσμιοποίησης του έθνους της επικοιστικής αποικιοκρατίας,<sup>17</sup> και

---

15. Williams, R. (1977). *Marxism and Literature*. Oxford: Oxford University Press.

16. Ahmed, S. (2007). “A phenomenology of whiteness”. *Feminist Theory*, 8(2), 149-168, σ. 150.

17. Hage, G. (2016). “*État de siège: A dying domesticating colonialism?*”. *American Ethnologist*, 43, 38-49.

περιλαμβάνει τρία στοιχειώδη χαρακτηριστικά. Πρώτον, τη διαδικασία της κατάληψης ενός χώρου που πριν καταλαμβάνόταν από άλλους, και την ανακήρυξη των συμφερόντων των πρώτων ως της οργανωτικής του αρχής. Στόχος αυτής της κατάληψης είναι να παραγάγει έναν χώρο οικείο, άνετο, βιώσιμο για τον εξημερωτή μέσα από μια διπλή διαδικασία. Δεύτερον, τη βίωση της διαφοράς μεταξύ εξημερωτή και εξημερωμένου ως πόλωση, για παράδειγμα, μέσω της ειδολογικής διαφοροποίησης των ανθρώπων από τα ζώα, της φυλετικής διάκρισης των λευκών από τους έγχρωμους, των Ευρωπαίων από τους Μουσουλμάνους. Τρίτον, τις πρακτικές της χωροθετημένης απόσπασης, που έχουν ως στόχο τη μεγιστοποίηση της εκμετάλλευσης των εξημερωμένων μέσω της καπιταλιστικής συσσώρευσης και της εξάλειψης όσων θεωρούνται επικίνδυνα, αλλά με τρόπο που ο οικείος χώρος των εξημερωτών να προστατεύεται από τη βιαιότητα αυτών των διαδικασιών. Ο βίαιος και εκμεταλλευτικός χαρακτήρας της κυριαρχίας πρέπει να βιώνεται ως μια μη κυριαρχική σχέση αμοιβαίας ωφέλειας.

Ο Χαζ εντοπίζει ως κεντρικό χαρακτηριστικό του βιώματος της γενικευμένης εξημέρωσης την αίσθηση της μη κυβερνησιμότητας, της απειλής του πεδίου της κυριαρχίας της, της απώλειας ελέγχου επί όσων δεν παραμένουν στη θέση τους, της πολιορκίας ή του πνιγμού από τους μετακινούμενους πρόσφυγες ή από τα απορρίμματα στη θάλασσα και τους ρύπους στην ατμόσφαιρα. Αν και αυτές οι φοβίες αποτελούν τυπικά παραδείγματα αφηγήσεων αντίστροφης αποικιοποίησης, όπου ο πρωτόγονος, υποτελής, αδρανοποιημένος ή θυματοποιημένος άλλος γίνεται απειλητικός για τους θύτες του (οι «ροές» των προσφύγων που «κατακλύζουν» την Ευρώπη, ή η Γαία που «αντεπιτίθεται»), ο Χαζ μάς καλεί να λάβουμε αυτή την ανησυχία σοβαρά, τόσο υπό την έννοια της απειλητικότητας του αποικιοκρατικού ρατσισμού για τους άλλους και για το περιβάλλον όσο και υπό την έννοια της απειλής από την αυτενέργεια αυτών των άλλων που δεν εν-

νοούν να παραμείνουν στη θέση τους, εντός των ορίων που η αποικιοκρατία ενέγραψε στον πλανήτη.

Ξαναγυρίζοντας, έτσι, στον τίτλο του βιβλίου, *Είναι ο ρατσισμός περιβαλλοντική απειλή;*, ο Χαζ μάς προτρέπει να ανακαλέσουμε την αγωνιστική διάσταση της έννοιας του περιβαλλοντικού ρατσισμού. Απέναντι στη σχολαστική αντιμετώπιση του ρατσισμού ως ενός αναληθούς ή παράλογου συστήματος σκέψης που θα πρέπει επιμελώς να αποτελέσει αντικείμενο κριτικής ανασκευής, ο Χαζ τονίζει τη *θανάσιμη επιτελεστικότητα* του, την πρωτεύειχη ικανότητά του να μεταβάλλεται και να προσαρμόζεται, διατηρώντας ακέραιη τη δραστικότητα του ως μια τεχνολογία διακυβέρνησης. Ο αντιρατσισμός βρίσκεται διαρκώς σε μια ασθμαίνουσα κατάσταση, αδυνατώντας να παρακολουθήσει, να προλάβει την ελαφρότητα της λογικής συνοχής και τη ρευστή δραστικότητα του ρατσισμού. Μπροστά σε έναν απολιθωμένο ή μονοθεματικό αντιρατσισμό, ο Χαζ μάς καλεί να ξαναστραφούμε στην εναλλακτική (alter-) διάσταση του αντιρατσισμού που αφορά τη δημιουργία μιας διαφορετικής και καλύτερης τάξης πραγμάτων<sup>18</sup> όπου η εργαλειακή λογική της εξημέρωσης δεν είναι η μόνη πραγματικότητα. Προς αυτόν τον σκοπό κινητοποιεί την κριτική ανθρωπολογική σκέψη, η οποία, στρέφοντας το βλέμμα προς τη ριζική διαφορά, γυρίζει πίσω για να διερευνήσει μέσα στα διάκενα του δικού μας κυρίαρχου εργαλειακού τρόπου ζωής τους εναλλακτικούς και περιθωριοποιημένους τρόπους ύπαρξης και συσχέτισης που θεμελιώνονται στην αμοιβαιότητα και στη συμμετοχικότητα. Η κριτική ανθρωπολογία μάς προτείνει μια παράδοξη ιδέα:

*...μπορούμε να είμαστε ριζικά άλλοι από αυτούς που είμαστε. Είναι παράδοξο, γιατί μέσα στην ίδια την ιδέα «μπορούμε να είμαστε» άλλοι από αυτούς που είμαστε βρίσκεται η ιδέα ότι*

---

18. Hage, G. (2015). *Alter-Politics: Critical Anthropology and the Radical Imagination*. Melbourne: Melbourne University Press.

«ήδη είμαστε» (άλλοι από τους εαυτούς μας). Η αλλόττητά μας κατοικεί πάντα μέσα μας: έχουμε πάντα περισσότερα μέσα μας απ' όσα νομίζουμε...<sup>19</sup>

Στάθης Παπασταθόπουλος  
Γιάννενα, Μάιος 2023

---

19. Hage, G. (2012). "Critical anthropological thought and the radical political imaginary today". *Critique of Anthropology*, 32(3), 285-308, σ. 289.

## ΠΡΟΛΟΓΟΣ

---

ΑΥΤΟ ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ, όπως υποδεικνύεται από τον τίτλο της σειράς στην οποία ανήκει, αφορά τη «συζήτηση για τον ρατσισμό». Το κάνει, ωστόσο, με έναν ελαφρώς ασυνήθιστο τρόπο· εξετάζει το πώς ο ρατσισμός συνδέεται με την οικολογική κρίση. Ελπίζω ότι αυτό θα μας βοηθήσει να κατανοήσουμε και τα δύο καλύτερα. Οι αναγνώστες των παλαιότερων έργων μου για τον ρατσισμό θα αντιληφθούν ότι κάποιες από τις κεντρικές έννοιες του βιβλίου, ιδιαίτερα εκείνη της εξημέρωσης, αναδύονται στη δουλειά μου εδώ και πολλά χρόνια (βλέπε Hage, 1996, 2000, 2003). Εδώ προσπάθησα να τις αναπτύξω πιο ολοκληρωμένα. Παρ' όλα αυτά, θα πρέπει να είναι σαφές ότι αυτό το βιβλίο δεν συνιστά ούτε ακαδημαϊκό έργο που διαντιδρά συστηματικά με την υπάρχουσα βιβλιογραφία στα πεδία του ρατσισμού και των περιβαλλοντικών σπουδών ούτε εθνογραφικό έργο που θα μπορούσε να στηριχθεί σε έναν πλούτο εμπειρικών δεδομένων. Περιέχει αρκετά ώστε να κατευθύνει τους αναγνώστες που επιθυμούν το ένα από τα παραπάνω, ή και τα δύο. Αλλά το ίδιο το κείμενο ανήκει στη δοκιμαϊκή παράδοση. Συνυφαίνω θεωρητικό και εμπειρικό υλικό σε κάτι που θεωρώ ότι συγκροτεί συνεκτικές προτάσεις για τον τρόπο με τον οποίο σχετίζονται τα ερωτήματα του ρατσισμού και της οικολογίας.

Η βασική μου πρόταση είναι ότι οι πρακτικές φυλετικής και οικολογικής κυριαρχίας έχουν τις ίδιες ρίζες. Πηγάζουν από τον

κυρίαρχο σήμερα τρόπο με τον οποίο κατοικούμε και επιβιώνουμε στον κόσμο, τον οποίο ονομάζω «γενικευμένη εξημέρωση». Αυτή η έννοια είναι κεντρική για το βιβλίο. Πρόκειται για μια έννοια που ελπίζω ότι θα επιτελέσει μια καίρια λειτουργία: να προσκαλέσει τους αναγνώστες να αρχίσουν να βλέπουν πράγματα συνηθισμένα με τρόπο ελαφρώς διαφορετικό. Να τους κατευθύνει προς έναν ασυνήθιστο τρόπο εμπειρίας του φυλετικού και οικολογικού πεδίου. Και μπορεί ίσως, από μια αισιόδοξη οπτική, να υποδεικνύει επίσης μια δίοδο διαφυγής από το φυλετικό και οικολογικό αδιέξοδο στο οποίο βρισκόμαστε σήμερα.

Υπάρχει μια αίσθηση, στις αρχές του εικοστού πρώτου αιώνα, ότι όποιο πρόβλημα του εικοστού αιώνα ήταν επιλύσιμο έχει επιλυθεί. Μας έχουν απομείνει μόνο χώροι απροσπέλαστων συγχρούσεων και αδιέξοδα. Η Ιρλανδία είναι πίσω μας, και μας έχει μείνει το πρόβλημα Ισραήλ/Παλαιστίνη, για να το θέσουμε έτσι. Επομένως, δεν υπάρχουν πολλοί έτοιμοι να γράψουν για τέτοια επίμονα κοινωνικά προβλήματα με την αξίωση να προσφέρουν «λύσεις». Και σίγουρα δεν είμαι ένας από αυτούς. Η ιδέα ότι μπορεί κάποιος να έχει «μια λύση» για τον ρατσισμό ή την οικολογική κρίση είναι σχεδόν γελοία. Ακόμη όμως και αν συμφωνήσουμε με τον Μπρουνό Λατούρ (Bruno Latour) ότι «δεν υπήρξαμε ποτέ μοντέρνοι»,<sup>20</sup> ίσως να πρέπει να αποδεχτούμε επίσης ότι είμαστε αθεράπευτα «επαρκώς μοντέρνοι», από την άποψη ότι δεν αντέχουμε να ζούμε χωρίς ελπίδα. Συνεπώς, γράφω προσμένοντας ότι μπορώ να αφήσω τον αναγνώστη με μια προοπτική που να επιτρέπει έναν πλουσιότερο τρόπο αντιμετώπισης και διαπραγματεύσης αυτών των αδιεξόδων.

Υπάρχουν πολλοί άνθρωποι τους οποίους νιώθω την ανάγκη να ευχαριστήσω για τη συγγραφή αυτού του βιβλίου, ιδίως τα πλήθη των φοιτητών που με άκουσαν και συζήτησαν μαζί μου

---

20. Σ.τ.Μ.: Αναφορά στο Latour Bruno, *Ουδέποτε υπήρξαμε μοντέρνοι*, μτφρ. Φώτης Τερζάκης, Σύναγμα, Αθήνα 2000.

πάνω στο θέμα της «εξημέρωσης» από όταν ξεκίνησα να το αναπτύσσω στις αρχές της δεκαετίας του ενενήντα. Είμαι επίσης ευγνώμων στις ομάδες αποφοίτων και πανεπιστημιακών που, όλα αυτά τα χρόνια, είτε με ανέχτηκαν γιατί δεν μπορούσαν να κάνουν διαφορετικά είτε με προσκάλεσαν γενναϊόδωρα και μου προσέφεραν τον χώρο να αναπτύξω τα επιχειρήματά μου σε Αυστραλία, Λίβανο, Ευρώπη και ΗΠΑ. Και δεν θα μπορούσα να παραλείψω την ειδική μνεία σε όλους τους διοργανωτές και στους συμμετέχοντες στη «μητέρα όλων των ομάδων εργασίας για τον ρατσισμό», στον γύρο της Νότιας Αφρικής με λεωφορείο το 2014.

Η εξημέρωση ήταν η κεντρική προβληματική ενός μεγάλου έργου χρηματοδοτούμενου από το Ερευνητικό Συμβούλιο της Αυστραλίας (Australian Research Council). Αυτό μου έδωσε την ευκαιρία για πολλές ευχάριστες συζητήσεις με τους Τζον Κας (John Cash), Τζέραρντ Χοφστάντερ (Gerhard Hoffstaedter), Μάικλ Τζάκσον (Michael Jackson), Τζόφρεϊ Μιντ (Geoffrey Mead), Γίλιαν Ταν (Gillian Tan) και Χένρικ Βιγκ (Henrik Vigh). Ιδιαίτερες ευχαριστίες θα ήθελα να δώσω στον Τζόφρεϊ Μιντ, που βοήθησε με την επιμέλεια και τις παραπομπές. Θα πρέπει να ευχαριστήσω και πολλούς άλλους φίλους/συναδέλφους οι οποίοι υπήρξαν σημαντικοί είτε ως άνθρωποι που με άκουσαν είτε ως άνθρωποι που τους άκουσα είτε και τα δύο: Φαντί Μπαρνταβίλ (Fadi Bardawil), Λορέν Μπερλάν (Lauren Berlant), Νίκο Μπεσνιέρ (Niko Besnier), Πίτερ Ντόιερ (Peter Dwyer), Ντιντιέ Φασάν (Didier Fassin), Κέλι Γιλέσπι (Kelly Gillespie), Ντέιβιντ Τεό Γκόλντμπεργκ (David Theo Goldberg), Καρίμ Μακντίσι (Karim Makdisi), Σαρί Μακντίσι (Saree Makdisi), Ατσιλε Μπέμπε (Achille Mbembe), Μόνικα Μίνεγκαλ (Monica Minnegal), Μίγκαν Μόρις (Meaghan Morris), Στέφεν Μουέκε (Stephen Muecke), Μπεθ Ποβινέλι (Beth Povinelli), Φρανσουά Βερζ (Francoise Verges), Εντουάρντο Βιβέιρος ντε Κάστρο (Eduardo Viveiros de Castro) και Μπετίνα Στέτζερ (Bettina Stoetzer).

Θα ήθελα, τέλος, τόσο τελετουργικά (γιατί οι τελετουργίες είναι σημαντικές) όσο και μη τελετουργικά (για να υπογραμμίσω ότι δεν εκστομίζω απλώς ευχαριστίες με τρόπο ρουτινιάρικο), να ευχαριστήσω την οικογένειά μου, που αποτελείται από γυναίκες, ξεκινώντας από τη μητέρα μου Μεί και τις αδελφές μου Νάντα και Αμάλε. Όπως πάντα, η Κάρολαϊν Αλκόρσο υπέβαλε τα άλματα της φαντασίας μου στον υγιή εμπειρισμό της, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι κατάφερε πάντα να τα περιορίσει. Τελευταίες και μη εξαιρετές, θα ήθελα να ευχαριστήσω τις κόρες μου, Ντομινίκ και Αλίγια, που μου έκαναν ένα δώρο στο οποίο έχω αναφερθεί συχνά στο έργο μου, και το οποίο είναι κρίσιμο για να γίνει κατανοητό το συμπέρασμα του βιβλίου: το δώρο της παρουσίας τους στη ζωή μου. Καθώς το βιβλίο αυτό απασχολείται με τις πολιτικές του μέλλοντος, το αφιερώνω στις δυο τους.

## ΕΙΣΑΓΩΓΗ

---

ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΔΥΣΚΟΛΟ να επιχειρηματολογήσει κανείς σήμερα ότι ένα κοινωνικό φαινόμενο συνδέεται με την οικολογική κρίση. Αυτή αποτελεί την πλέον σημαντική κρίση που έχει αντιμετωπίσει ποτέ η ανθρωπότητα. Όταν μια κρίση χαρακτηρίζεται ως «οικολογική» ή «περιβαλλοντική», δεν συνιστά πια κρίση στο πλαίσιο μιας συγκεκριμένης σχέσης μεταξύ του άλφα και του βήτα. Γίνεται κρίση του ίδιου του πλαισίου εντός του οποίου μπορεί να έχουμε τη σχέση μεταξύ του άλφα και του βήτα. Αυτό εικονοποιήθηκε δραματικά σε μια κρίση απορριμμάτων στον Λίβανο το 2015. Ξεκίνησε ως κατάρρευση του συστήματος διακομιδής των απορριμμάτων εξαιτίας της στενής του εμπλοκής με τη λογική του οικονομικού και πολιτικά φανατισμένου ανταγωνισμού στη χώρα. Καθώς οι άνθρωποι ξεκίνησαν να ξεφορτώνονται τα σκουπίδια τους όπου μπορούσαν, τα απορρίμματα άρχισαν να ρυπαίνουν το ήδη επιβαρυσμένο περιβάλλον. Σύντομα, η μυρωδιά στους δρόμους, η άσχημη εικόνα της θάλασσας και των τοπίων στα βουνά, τα μολυσμένα ποτάμια διαχύθηκαν παντού, προκαλώντας δυσκολίες, δυσφορία και ασθένειες. Η «διακομιδή απορριμμάτων» δεν αποτελούσε πια απλώς μια μη διαχειρίσιμη σχέση με τα σκουπίδια· έγινε συστατική ολόκληρης της κοινωνικής ατμόσφαιρας. Επηρέαζε τον τρόπο με τον οποίο εργάζονταν οι άνθρωποι, τη διάθεσή τους, πού έπαιζαν τα παιδιά, τι ήταν φαγώσιμο και πού μπορούσε να φαγωθεί,

πώς και πού μπορούσε κανείς να ασκηθεί, και πολλά άλλα... Αυτή η πανσυμπεριληπτική ποιότητα είναι που χαρακτηρίζει την «περιβαλλοντική κρίση» την οποία αντιμετωπίζουμε σήμερα παγκοσμίως.

Λόγω της πανσυμπεριληπτικής φύσης της κρίσης, όπως παρουσιάστηκε παραδειγματικά παραπάνω, όχι μόνο είναι πάντοτε εφικτό να καταδειχθεί ότι κάθε κοινωνικό φαινόμενο συνδέεται με την περιβαλλοντική κρίση, αλλά είναι αναλυτικά και ηθικά επιτακτικό να το κάνουμε. Η κρίση μετατρέπει τον πλανήτη σε πλοίο που βουλιάζει. Καθίσταται μάταιο και ακόμη και συσκοτιστικό να μελετάται οτιδήποτε πάνω στο πλοίο απομονωμένα, σαν αυτό να μη βούλιαζε. Παρομοίως, καθίσταται εξίσου επιτακτικό να δείξουμε με τι τρόπο αυτό που μελετά ο καθένας μπορεί να βοηθήσει να σταματήσει η διαδικασία του ναυαγίου. Το συγκεκριμένο βιβλίο το έγραφα έχοντας στο μυαλό μου αυτές τις αναλυτικές, πολιτικές και ηθικές προσατάξεις. Με αυτόν τον τρόπο, αγωνίζομαι να υποστηρίξω μια πολιτική θέση που ήδη παίρνει μορφή σε πολλούς ακτιβιστικούς χώρους, και την οποία άρχισαν πολλά χρόνια πριν να υποστηρίζουν οικοφемινίστριες και ζωο-απελευθερωτιστές (animal liberationists), αναφορικά με τη σχέση μεταξύ ειδισμού (speciesism)<sup>21</sup> και ρατσισμού: δεν μπορεί κανείς σήμερα να είναι αντιρατσιστής χωρίς να είναι οικολόγος, και το αντίστροφο.

Όσο σημαντικό και αν είναι όμως να υπογραμμίζει κανείς, όπως έκανα παραπάνω, τον τρόπο με τον οποίο η οικολογική κρίση επηρεάζει τον ρατσισμό, το κεντρικό επιχείρημα του βιβλίου κινείται προς την αντίστροφη αιτιακή κατεύθυνση. Αποσκοπεί στο να διερευνήσει τον τρόπο με τον οποίο ο ίδιος ο ρατσισμός οξύνει την οικολογική κρίση. Στο πλαίσιο αυτού του

---

21. Σ.τ.Μ.: Ο όρος έχει μεταφραστεί και ως «σπισιμός». Προτιμήσαμε να τον αποδώσουμε με τρόπο που να γίνεται σαφές στον αναγνώστη ότι πρόκειται για τη λογική κυριαρχίας ενός είδους πάνω στα υπόλοιπα.

επιχειρήματος ασχολούμαι με μια συγκεκριμένη μορφή ρατσισμού που είναι αρκετά κυρίαρχη σήμερα: τον ρατσισμό απέναντι στους Μουσουλμάνους, που είναι γνωστός με τον όρο Ισλαμοφοβία. Επέλεξα να επικεντρωθώ στην Ισλαμοφοβία καθώς αποτελεί μια εκδοχή αυτού που εξακολουθεί να συνιστά τη σημαντικότερη μορφή ρατσισμού στον κόσμο: του δυτικού/λευκού ρατσισμού που έχει τις ρίζες του στη δουλεία και στην αποικιοκρατία. Για να είμαι σαφής, γνωρίζω ότι ο ρατσισμός δεν είναι μια ασθένεια από την οποία μπορούν να προσβληθούν μόνο λευκοί άνθρωποι. Έχω συναντήσει και έχω γράψει για μη λευκό ρατσισμό σε πολυάριθμες περιοχές. Ωστόσο, αν πρέπει να διαβαθμίσω διάφορους ρατσισμούς με κριτήριο τη συνολική τους επιδραστικότητα, δεν έχω πρόβλημα να πω ότι ο μη λευκός ρατσισμός είναι πολύ λιγότερο σημαντικός από τον ρατσισμό τον οποίο εξετάζω εδώ. Αυτό ισχύει τόσο από τη σκοπιά της συχνότητας που τον συναντούμε εμπειρικά, των επιπτώσεών του στους ανθρώπους, όσο και από τη σκοπιά των δομικών του συνεπειών και της διείσδυσής του στους υπάρχοντες εθνικούς και διεθνείς θεσμούς.

Τουλάχιστον από την αρχή του αιώνα, οι αντιμουσουλμανικές πρακτικές και πεποιθήσεις έχουν έρθει στο προσκήνιο ως μία από τις κυρίαρχες μορφές ρατσισμού που σηματοδοτούν τη σύγχρονη εποχή. Αυτή η περίοδος χαρακτηρίστηκε από μια παγκοσμιοποίηση του «Ισλαμικού Άλλου». Και όπως όλες οι μορφές πολιτισμικής παγκοσμιοποίησης, περιλάμβανε αντιφατικές διαδικασίες ομογενοποίησης και διαφοροποίησης (Hanperz, 1996). Έτσι, την ίδια στιγμή που ένα αφηρημένο «Ισλάμ» και ένας αδιαφοροποίητος πληθυντικός «Μουσουλμάνοι» ομογενοποιούνταν σε μια παγκόσμια απειλητική μορφή αλλόττητας,<sup>22</sup> τα κατηγορήματα που ενσαρκώνονταν συγκεκριμένα στην

---

22. Σ.τ.Μ.: Αποδίδουμε τον όρο *otherness* ως αλλόττητα, σε διάκριση από την ξενότητα (*foreignness*) και από την ετερότητα (*alterity*), αν και, από

ισλαμική απειλή διέφεραν από χώρα σε χώρα. Ο Μουσουλμάνος Άλλος ξεκίνησε ως «Ασιάτης» στη Βρετανία (ενοιώντας τους Ινδούς και τους Πακιστανούς), «Τούρκος» στη Γερμανία, «Βορειοαφρικανός» στη Γαλλία, «Λιβανέζος» στην Αυστραλία, και πιο αφηρημένα «Άραβας» στις ΗΠΑ. Αλλά ακόμη και σε αυτά τα εθνικά επίπεδα, η εικόνα γινόταν γρήγορα ολοένα και πιο σύνθετη κατά την πρώτη δεκαετία του εικοστού πρώτου αιώνα, καθώς προστίθεντο περισσότεροι Παλαιστίνιοι και Αφγανοί, και Αφρικανοί Μουσουλμάνοι, Άραβες και μη, σχεδόν παντού. Σήμερα, οι Σύριοι και οι Ιρακινοί έχουν επίσης προστεθεί στο «μουσουλμανικό αλλότριο μείγμα», ως αποτέλεσμα της ροής προσφύγων εξαιτίας των πολέμων στη Συρία και στο Ιράκ. Επιπλέον, η άνοδος πρώτα της Αλ Κάιντα και έπειτα του Ισλαμικού Κράτους επιτάχυνε την παγκόσμια διάδοση του διεθνούς μουσουλμανικού ριζοσπαστισμού μεταξύ μεταναστών και γεννημένων στη Δύση υποκειμένων με ποικίλο εθνοτικό και εθνικό υπόβαθρο, προσθέτοντας έτσι ένα «κερασάκι αλλότητας» στη φυλετικοποιημένη μουσουλμανική τούρτα.

Οι ρατσιστικές πρακτικές που ακολούθησαν αυτή την παγκοσμιοποίηση υπήρξαν πολλές, και συνεχίζουν να αυξάνονται. Τα στατιστικά και ανεκδοτολογικά δεδομένα είναι άφθονα και μπορεί κανείς να έχει πρόσβαση σε αυτά από πολλούς διεθνείς και εθνικούς οργανισμούς στον κόσμο οι οποίοι καταγράφουν

---

άποψη περιεχομένου, η ετερότητα βρίσκεται πολύ κοντά στην αλλότητα, με την ετερότητα να έχει περισσότερο ουδέτερο περιγραφικό χαρακτήρα συγκρότησης της ταυτότητας μέσω της διαφοράς, ενώ την αλλότητα να αφορά κυρίως το αποτέλεσμα του κοινωνικού αποκλεισμού της ετερότητας. Εν προκειμένω, η απόδοση του όρου ως αλλότητα διατηρεί και τη νοηματική συνοχή του κειμένου, καθώς είναι παράγωγο του Άλλου (other), νοηματική συνοχή που θα διασπάτο αν από τον «Άλλο» περνούσαμε στην «ετερότητα».

τα περιστατικά επιθέσεων ενάντια σε Μουσουλμάνους ή σε ανθρώπους που τους πέρασαν για Μουσουλμάνους. Υπάρχουν πολλές περιπτώσεις Μουσουλμάνων γυναικών που δέχτηκαν λεκτική επίθεση και κακοποίηση, ή που τους άρπαξαν τα χιτζάμπ, στον δρόμο ή στα μέσα μαζικής μεταφοράς. Οι πρακτικές αυτές, οι οποίες ήταν ήδη διαδεδομένες στα τέλη του εικοστού αιώνα, πολύ νωρίτερα από την επίθεση της 11ης Σεπτεμβρίου, έχουν καταστεί πολυάριθμες στον δυτικό κόσμο σήμερα. Έχουν αυξηθεί επίσης οι αναφορές άρνησης εργασίας σε Μουσουλμάνους που αναζητούν δουλειά μόλις γεννηθεί η υποψία ότι έχουν μουσουλμανικό υπόβαθρο. Παρομοίως, οι Μουσουλμάνοι εργαζόμενοι γίνονται περίγελος, εξευτελίζονται και καθίστανται αντικείμενο διακρίσεων στους χώρους εργασίας τους. Πιο ανοιχτά και δημόσια, οι Μουσουλμάνοι πρέπει να ανεχτούν την άρνηση σεβασμού προς τα ταμπού τους σε γνωστές διεθνώς περιπτώσεις, όπως τα σκίτσα του Μωάμεθ ή οι επιθέσεις στα κρέατα χαλάλ.<sup>23</sup> Αντιμετωπίζουν διαρκώς την υποτίμηση της απώλειας ζών από την πλευρά τους, είτε σε θέατρα πολέμου όπως η Συρία, το Ιράκ ή το Αφγανιστάν είτε στο Ισραήλ είτε στη θάλασσα μεταξύ όσων αναζητούν άσυλο. Αντιμετωπίζουν επίσης μια δυτική εκλογική κουλτούρα, στο πλαίσιο της οποίας η προσβολή των Μουσουλμάνων έχει καταστεί κανόνας και θεωρείται ευρέως από τους πολιτικούς ως ένας δρόμος για τη διασφάλιση της δημοτικότητάς τους. Κάθε φορά που ένας Μουσουλμάνος ανοίγει την τηλεόραση ή διαβάζει εφημερίδα, είναι αναγκασμένος να διαχειριστεί τις ποικιλόμορφες προκαταλήψεις που προωθούν τα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Ταυτόχρονα, καλούνται να αποδεχτούν την κανονικοποίηση του θεάματος του εαυτού τους

---

23. Σ.τ.Μ.: Κρέατα επιλεγμένα και σφαγμένα με βάση το μουσουλμανικό τυπικό, στα οποία δεν περιέχονται ουσίες από χοιρινό κρέας ή αλκοόλ (παρόμοια με τα εβραϊκά Κοσέρ). Η ευρωπαϊκή νομοθεσία παρασκευής και αναγνώρισής τους ποικίλλει από χώρα σε χώρα.